

Fredning av natur i Østfold

GUNNAR BJAR

Bjar, G. 2003. Fredning av natur i Østfold. *Natur i Østfold* 22 (1-2): 3-15.

I naturvernets barndom ble det gjennomført artsfredninger. Allerede i 1914 ble eseltistel fredet på Hvaler prestegård. I Østfold er det opprettet 79 verneområder siden den første ble vernet etter naturvernloven i 1969. Mer fart i vernearbeidet ble det da de tematiske verneplanene myr, edelløvsskog og våtmark ble igangsatt. Det siste som er vernet er verneplan for barskog, andre runde. Noen områder er vernet som enkeltsaker, bl.a. Øra og Kurefjorden, begge internasjonalt viktige våtmarksområder (Ramsarområder). Det viktigste vernearbeidet som pågår nå er Oslofjordverneplanen og nasjonalpark i ytre Hvaler. Noen av verneområdene trues selv om de er vernet. Flere av våtmarksområdene gror igjen med takrør og andre store planter, opprettholdelse eller gjeninnføring av beite er viktige utfordringer i forvaltningen av disse. Tilgjengelighet til verneområdene er også viktig ledd forvaltningen. Bygging av fugletårn er viktig ledd for å kanalisere ferdsel samtidig som områder blir mer tilgjengelige.

Gunnar Bjar, Fylkesmannen i Østfold, miljøvernadv., p.b. 325, 1502 MOSS, e-post: gunnar.bjar@fm-os.stat.no

Tilbakeblikk

Det er ikke så mye mer enn 100 år siden at tanken på å frede natur fikk et visst gjennomslag her i landet. Det aller første offentlige vernevedtak kom i 1884, da Staten kjøpte bøskeskogen ved Larvik for å sikre den som "Lystskov for byen Laurvig". Det gikk likevel en del år før den første *lov om naturfredning* ble vedtatt - det skjedde i 1910. De neste tiårene var det stort sett snakk om at man fredet enkeltstående trær, ofte gamle, flotte eiker. Tiden var ennå ikke særlig moden for å frede *områder*. Det var enkelte unntak, bl.a. ble den kjente Fokstumyra på Dovrefjell fredet i 1923.

I 1954 ble den første loven avløst av en ny *naturvernlov*. Fra da av fikk arbeidet med å frede områder litt mer vind i seilene, og Norge fikk sine første nasjonalparker på 60-tallet. Den naturvernloven som gjelder i dag, ble vedtatt i 1970. Den var startskuddet for en sterk satsing fra Statens side for å frede nye områder. Fra drøyt 200 verneområder i 1970 har antallet nå steget til 1940 (pr. 1.1.2003).

I 1914 ble plantearten eseltistel fredet på Hvaler prestegård. Det første fredede *område* fikk Østfold

i 1935 ved opprettelsen av "Galtebo naturpark" i Spydeberg. Dette var imidlertid mer å betrakte som et parkområde, og det meste av fredningen ble opphevet etter bare 18 år. Det første egentlige naturreservatet i Østfold var Sund Syd i Aremark. Det ble fredet i 1969. Dette var et område på 80 dekar (= mål) med karrig barskog. Reservatet lå inntil et administrativt fredet skogområde på ca. 500 dekar, slik at det samlede verneområde var på nærmere 600 dekar. (*Forskjellen mellom fredning etter naturvernloven og administrativ fredning er forklart i en egen boks*).

Hvorfor freder vi natur?

Ingen annen art har klart å påvirke naturmiljøet på kloden så sterkt som mennesket. Denne påvirkningen har medført en kraftig reduksjon i forekomsten av opprinnelig natur. Enkelte naturtyper har vært spesielt utsatt. Forekomsten av edelløvsskog i Østfold har tidligere vært det mangedobbelte av hva den er i dag. Det meste av denne naturtypen har for lengst forsvunnet, særlig som følge av oppdyrking, utbygging og tilplanting med barskog.

Vernekategorier

De fleste verneområder er opprettet med hjemmel i Naturvernloven. Loven gir staten mulighet til å opprette forskjellige typer verneområder.

Nasjonalpark

Større områder på statens grunn kan fredes som nasjonalpark. Til en viss grad kan også tilgrensende privat grunn inngå. En relativt streng verneform.

Landskapsvernområder

Et egenartet eller vakkert kultur- eller naturlandskap kan vernes som landskapsvernområde. Selve landskapsbildet er det viktigste verneformålet. En mildere verneform.

Naturreservat

Urørte områder og spesielle naturtyper kan fredes som naturreservat. En streng verneform.

Naturminne

Geologiske, botaniske og zoologiske forekomster kan få status som naturminne. Kan omfatte både enkeltstående trær og mindre områder.

Plantelivsfredning

Spesielle plantearter eller -samfunn kan fredes. Gjelder vanligvis innenfor et avgrenset område. I mange tilfeller brukt i kombinasjon med landskapsvern.

Dyrelivsfredning

Tilsvarende plantelivsfredning.

Midlertidig vern

Dette er egentlig ikke en egen vernekategori. Midlertidig vern kan benyttes der det er stor fare for at et *foreslått* verneområde blir ødelagt gjennom for eksempel hogst eller grøfting.

Kommunalt vern

Kommunene kan vedta fredning av områder i medhold av *plan- og bygningsloven*. Områdene får da betegnelsen "Spesialområde naturvern". Få kommuner har imidlertid brukt denne muligheten til nå. I Østfold gjelder det Halden og Rygge, mens ytterligere ett kommunalt verneområde er nært forestående i Fredrikstad. Enkelte andre kommuner vurderer også å opprette slike områder.

Administrativt vern

Staten er landets største grunneier, og det meste av eiendommene forvaltes av Statskog (som tidligere het Direktoratet for statens skoger). I tillegg forvalter Statskog en rekke prestegårdseiendommer. Statskog har vedtatt en selv pålagt "fredning" av både områder og enkeltstående trær på sine eiendommer. I Østfold er fem "objekter" administrativt fredet, alle i tilknytning til prestegårder. Hvert "objekt" består av ett eller flere trær.

Når det gjelder barskogene, som dekker det meste av Østfold, er det ikke mange prosent som er noenlunde uberørt av menneskers virksomhet. På det aller meste av skogarealet har det vært drevet hogst i nyere tid. Så selv om barskog nesten dekker like mye av Østfold som for et par hundre år siden, er urskogen borte.

Et viktig formål med områdefredning er å ta vare på *typiske* naturtyper. Med "typiske" menes her naturtyper som fra gammelt av var vanlige, men som nå er, eller kan bli, sjeldne i sin opprinnelige form pga. menneskelig påvirkning.

Mange barskogs- og myrreservater er opprettet for å ta vare på typiske naturtyper.

Et annet formål med fredning er å bevare *sjeldne* naturtyper. For eksempel finnes noen typer kalkrik skog og myr på så små arealer at de kan forsvinne helt dersom de ikke vernes.

Et tredje verneformål kan være å sikre områder som har en spesiell *funksjon*. Et eksempel på dette er holmer som brukes som hekkeplass av mange sjøfugler.

Fredningsprosessen

Å frede et område etter naturvernloven er en omfattende prosess som vanligvis tar flere år. Nedenfor følger en litt forenklet oversikt over saksgangen.

1. Registrering av verneverdige lokaliteter
2. Fylkesmannen kontakter kommuner og fylkeskommuner, evt. andre berørte myndigheter, for å orientere om og diskutere aktuelle områder
 - A. Foreløpig varsel til grunneiere, som gis anledning til å komme med synspunkter
3. Fylkesmannen utarbeider verneforslag som gjennomgås av Direktoratet for naturforvaltning (DN)
4. Lokal høring: Verneforslaget sendes grunneiere, kommuner, offentlige etater, organisasjoner, m.fl.
5. Fylkesmannen vurderer høringsuttalelser og gjør evt. endringer i verneforslaget, som så sendes DN
6. Sentral høring: Berørte departementer, sentrale organisasjoner m.fl. får forslaget til uttalelse
 - A. DN's endelige verneforslag sendes Miljøverndepartementet (MD)
7. MD sluttbehandler og legger verneforslaget fram for Regjeringen
 - A. Regjeringen vedtar fredning (kongelig resolusjon)
 - B. Kunngjøring og tinglysing av fredningsvedtaket
 - C. Grensemerking og erstatningsoppgjør

Verneplaner

På 1970-tallet ble det bestemt at mye av fredningsarbeidet skulle skje i form av tematiske verneplaner. En tematisk verneplan er en samlet plan for vern av flere områder av en bestemt naturtype, for eksempel myr, edelløvsskog eller barskog. De fleste tematiske verneplaner er gjennomført fylkesvis. Noen har omfattet en større region, som verneplanen for sjøfugl i Oslofjorden.

Å frede et område etter naturvernloven er en møysommelig prosess med utredninger, høringer osv. En fredningssak tar flere år før den er ferdig. De tematiske verneplanene var et viktig middel for å effektivisere fredningsarbeidet, fordi mange områder da kunne behandles samtidig. Hvis alle områdene skulle ha blitt fredet enkeltvis, ville antall verneområder i Norge i dag ha vært langt lavere.

En annen viktig fordel med de tematiske verneplanene, er at man kan se flere områder i sammenheng. Når formålet er å verne et representativt utvalg av en spesiell naturtype, er det nødvendig å kunne sammenligne ulike områder for finne ut hvilke som har høyest verneverdi.

I Østfold er følgende verneplaner gjennomført: myr 1978, sjøfugl 1978, edelløvsskog 1981, våtmark 1992 og barskog 1993/2002. For tiden er ytterligere to verneplaner under arbeid som berører Østfold, nemlig nasjonalpark i ytre Hvaler-området, samt "Oslofjordverneplanen" som omfatter en rekke enkeltområder på kyststrekningen fra og med Østfold til og med Telemark.

Andre vernesaker

Selv om de tematiske verneplanene har betydd mye for fredningsarbeidet i Østfold, har flere av Østfolds viktigste verneområder blitt opprettet enkeltvis. Det gjelder bl.a. landskapsvernområdene, med Søndre Jeløy som det mest kjente. Også fylkets to største våtmarksreservater, Øra og Kurefjorden, ble behandlet som enkeltsaker. Det samme ble barskogsreservatet Vestfjella i Aremark og Halden, og en del mindre verneområder.

I Østfold har vi nå 79 verneområder, fordelt på 73 naturreservater, 4 landskapsvernområder og 2 naturminner. I tillegg finnes det 9 enkeltstående, fredete trær.

Litt mer om vernesaker i Østfold

I det følgende skal vi se litt nærmere på en del viktige vernesaker fra 1970-tallet til i dag.

Verneplan for myr (1978)

Myrene er en naturtype som har vært sterkt utsatt for menneskelige inngrep. Mer enn 6000 kvadratkilometer myr er grøftet i Norge (tilsvarende 6 millioner hustomter á ett mål). Hensikten med grøfting er vanligvis skogplanting eller oppdyrking, men også torvstrøproduksjon og utbygging er aktuelle formål. De mest næringsrike myrene har størst biologisk mangfold, og det er disse som også er mest ettertraktet for grøfting. Statens Naturvernråd var tidlig klar over at myrene var en truet naturtype og startet allerede i 1966 arbeidet med en landsplan for myrreservater i Norge.

Utkastet til verneplan for myr i Østfold omfattet 17 myrområder, og 14 av disse ble fredet. De tre siste ble tatt ut av planen pga. sterke næringsinteresser. Ett av disse var Kallakmosen i Trøgstad, der konflikten skyldtes torvstrøproduksjon som allerede pågikk på en del av myra. Kallakmosen kom senere med i

verneplan for våtmark, men da var den søndre delen utelatt av hensyn til torvstrøfabrikken.

Verneplan for sjøfugl (1978)

Miljøvernmyndighetene ble på 1970-tallet for alvor oppmerksom på den konflikt som kunne oppstå i sjøfuglenes hekkeområder som følge av det økende antall fritidsbåter i skjærgården. I Vestfold konstaterte man bl.a. at hekkesuksessen på en del militære holmer med ferdselsforbud var atskillig bedre enn på andre holmer i nærheten der ferdsel var tillatt. Hovedhensikten med opprettelsen av sjøfuglreservatene var derfor å gi fuglene ro på de viktigste hekkeplassene, og ferdselsforbud ble innført f.o.m. 15.4. t.o.m. 15.7.

Verneplanen omfattet 53 lokaliteter i Oslofjorden, hvorav 11 i Østfold. Det spesielle for Østfolds vedkommende er at over halvparten av reservatene er "delte løsninger". Det vil si at bare en del av holmen er fredet, mens resten fortsatt er fritt tilgjengelig for allmennheten. Dette gjelder bl.a. Akerøya. En slik løsning stiller store krav til skilting og informasjon for at folk skal kunne holde seg på "rett side av streken".

Fig. 1: Kallakmosen, Trøgstad. Foto: Gunnar Bjar.

Kurefjorden (1978)

Kurefjorden har i lang tid vært kjent som et rikt fugleområde. Området huser mye fugl hele året så sant det ikke er islagt, noe som særlig skyldes gode næringsforhold. Holmene i reservatet er viktige hekkelokaliteter. Tidligere var det langt større areal med fuktenger ned mot sjøen enn i dag, men store deler av disse ble tørrlagt og oppdyrket i første halvdel av 1970-tallet. Her sto verne- og landbruksinteressene mot hverandre. De gjenværende engene er viktige av hensyn til det spesielle plante- og fuglelivet som finnes her.

Noen år før fredningen ble det lagt fram forslag om å anlegge en stor søppelfyllplass innerst i Kurefjorden. Selv om det ikke ble noe av disse planene, er de typiske for det syn som lenge rådet når det gjaldt denne naturtypen. Våtmarker ble gjerne ansett for å være nærmest verdiløse og derfor velegnet for alle mulige slags utfyllingsprosjekter.

Øra (1979)

Øra er det andre av Østfolds to våtmarksområder av internasjonal betydning. Med sine 15,6 km² er det fylkets nest største naturvernområde. Av dette

er 2,3 km² øyer og fastland, resten er sjøareal. Området preges først og fremst av at det ligger ved Glommas munning, der enorme mengder ferskvann blandes med sjøvann. Dette gir et særegent og næringsrikt brakkvannsmiljø. Området er best kjent for sitt rike fugleliv, men har også en rekke andre naturkvaliteter.

Et stort område i nordvest var allerede omgjort til søppelfylling da reservatet ble opprettet, og det forelå planer om storstilt utfylling videre utover for å skape havnearealer. "Slaget" om Øra varte i mange år, og da området til slutt ble fredet, var dette en av naturvernets store seire i Norge på slutten av 1970-tallet.

Øra og Kurefjorden har status som såkalte Ramsarområder. Det betyr at de omfattes av en internasjonal konvensjon (avtale) for vern av spesielt viktige våtmarker. Norske myndigheter har ved dette påtatt seg en særlig forpliktelse til å forvalte områdene på best mulig måte. Et eget sekretariat i Sveits overvåker hvordan de forskjellige landene behandler sine Ramsarområder.

Informasjonsmaterieil

Fylkesmannens miljøvernavdeling har utarbeidet flere foldere om verneområdene i Østfold. Disse er bl.a. lagt ut på i vestibylen i Statens Hus i Moss og på Jeløy Naturhus. De kan også fås tilsendt.

Fredet myr i Østfold (1992)

Fredet edelløvsskog i Østfold (1992)

Fredet våtmark i Østfold (1994)

Fredet barskog i Østfold (1995)

Arekilen naturreservat (udatert)

Øra naturreservat (utgått)

Kurefjorden naturreservat (utgått)

Søndre Jeløy landskapsvernområde (1995)

Vestre Vansjø naturreservat og Moskjæra naturreservat (1999)

Tjøstøl - Lundsneset - Vestfjella - Brattås (2000)

Det er gitt ut et eget fylkeskart som viser alle verneområdene pr. mai 1996.

I tillegg har miljøvernavdelingen produsert heftet "Søndre Jeløy landskapsvernområde og Galleri F15".

Heftet selges på Galleri F15 på Alby, Søndre Jeløy, for kr. 40,-.

I en rekke av verneområdene er det satt opp egne informasjonstavler.

Artsfredninger

Det er som kjent ikke bare områder og trær som kan fredes. Også artsfredninger er en viktig del av naturforvaltningen. I viltloven - som omfatter landpattedyr, fugler, krypdyr og amfibier - er det såkalte "speilvendingsprinsippet" innført. Det vil si at alle arter er fredet dersom det ikke uttrykkelig er bestemt at jakt er tillatt. Dette innebærer at også mange vanlige arter er fredet.

Når det gjelder andre typer organismer, som for eksempel insekter og planter, finnes ikke noe tilsvarende speilvendingsprinsipp. Noen slike arter har imidlertid blitt fredet i medhold av naturvernloven fordi de er sjeldne. Best kjent av disse er kanskje *misteltein*. Planten vokser oppe i kronen på løvtrær som den snylter på, og den sees lettest i vinterhalvåret når trærne er uten løv. Selv har mistelteinen blader hele året, og minner på avstand om en grønn ball.

I 2001 ble 43 andre planter, 8 insekter og en igle fredet. Av plantene er følgende kjent fra Østfold i dag: Dvergmarinøkkel, bittergrønn, gul hornvalmue, hestekjørvel, kammarimjelle, strandtorn (strandtistel), trådbregne, vasskjeks, flueblom, honningblom, myrflangre og rød skogfrue.

Fem av de fredete insektene er kjent fra Østfold i dag: Tre øyenstikkere (grå torvlibelle, vannlilje-torvlibelle og stor torvlibelle), kjempevannkalv og herosommerfugl. Legeiglen, som også er fredet, finnes så vidt man vet ikke i Østfold lenger.

En helt spesiell fredning har vi på Hvaler prestegård, hvor den sjeldne *eseltistelen* er fredet. Fredningen gjelder bare på selve prestegårdseiendommen.

Mange tror forresten at blåveisen er fredet, men det er den ikke. Det er tillatt å la den stå i fred likevel...

Verneplan for edelløvsskog (1981)

Etter norske forhold har Østfold et gunstig klima for de edle løvtreslagene alm, lind, ask, lønn og bøk m.fl. Det er likevel ikke så mye igjen av tidligere tiders edelløvsogter. Disse skogene har et stort mangfold av planter og dyr, ikke minst insekter. De sistnevnte gir god mattilgang for tallrike småfugler, som for eksempel sangere.

Verneplanen omfattet 10 av fylkets mest verdifulle edelløvsogter, hvorav to allerede var fredet. De fleste områdene er små, bare noen titalls dekar, noe som rett og slett skyldes at større sammenhengende edelløvsogter knapt finnes lenger i Østfold. Halvparten av de 10 reservatene er svartorskogter. Det hadde vært ønskelig at mer av de andre edelløvsogstypene også var blitt fredet, særlig langs kysten fra Råde til svenskegrensen. Den kommende Oslofjordverneplanen vil kunne rette opp noe av denne skjevheten.

Søndre Jeløy (1983)

Dette var Østfolds første større landskapsvernområde. Området må kunne sies å

være unikt, med store verneverdier knyttet til kultur- og naturlandskap samlet innefor et areal på 4,5 kvadratkilometer. Det "unorske" herregårdslandskapet med prektige hovedbygninger og alléer stammer fra 1700- og 1800-tallet. Da ble gårdene kjøpt opp av rike byborgere og omskapt til fasjonable "landsteder" velegnet for finere selskapelighet. Geologi, flora, fauna og en flere kilometer lang ubebygde strandlinje er også med på å gjøre området til noe helt spesielt. Jeløy Naturhus på Alby rommer en utstilling om Søndre Jeløy.

Verneplan for våtmark (1992)

Våtmarkene er også en naturtype som har vært sterkt utsatt for menneskelige inngrep i form av drenering, utfylling osv. I verneplan for våtmark ble det lagt stor vekt på områder som er viktige for fugl, både raste- og hekkeområder. Det var imidlertid snakk om noe langt mer enn en "verneplan for ender". Vern av våtmark som naturtype (egentlige er det snakk om mange ulike naturtyper) var et hovedsiktemål med planen. Det ble lagt vekt på å få med variasjonsbredden i våtmarksnaturen. Verneplanen omfattet totalt 20

Fig. 2. Nordenden av Gjølssjøen i Marker. Foto: Gunnar Bjar.

områder, bl.a. grunne bukter ved sjøen, myr, næringsrike innsjøer i kulturlandskapet og en næringsfattig innsjø i ”ødemarka”.

Verneplan for barskog I (1993) og II (2002)

Med denne verneplanen fikk Østfold 11 nye barskogsreservater, slik at fylket nå har totalt 14 slike reservater. Det er stor variasjon mellom områdene, fra den lille skjellsandlokaliteten Enghaugberget til fylkets største verneområde Lundsneset med nesten 20 kvadratkilometer skogareal. De største områdene ligger i Aremark og Halden. Det er et stort innslag av skog på magert jordsmonn, men i del II ble det lagt spesielt stor vekt på å få med mer av de frodige barskogstypene.

Rokke landskapsvernområde (1996)

Området ble vernet for å ta vare på en spesielt fint utformet og godt bevart del av det store Raet som går gjennom Østfold. Raet ble dannet av isbreen på slutten av siste istid, og ligger som en bred rygg i landskapet. Mange steder er Raet sterkt preget av nedbygging, men ved Rokke er det

jordbrukslandskapet som dominerer. Landskapsvernområdet rommer to innsjøer som demmes opp av den store ra-ryggen. Området er også rikt på kulturminner.

Eldøya-Sletter landskapsvernområde (1997)

Fem øyer og en liten halvøy omfattes av vernet. Øyene representerer en stor landskapsmessig variasjon. På de treløse Sletterøyene dominerer engene etter århundrers beiting, mens øya Kollen er skogkledd. Eldøya har både enger og skog. Floraen er spennende med flere sjeldne arter, og fuglelivet er rikt. Også geologien er spesiell, særlig på grunn av en sjelden bergart.

Økonomisk erstatning ved fredning

Når et område blir fredet, medfører dette at en del ting blir forbudt. Grunneieren står fortsatt som eier, men får redusert sin råderett på eiendommen. Dette kan medføre et økonomisk tap. Hvis hogst blir forbudt, kan grunneieren ikke lenger få inntekter fra salg av tømmer eller ved. Et annet tap kan være at området ikke lenger kan nydyrkes, dersom forholdene lå til rette for en slik utnyttelse.

Blir det forbud mot jakt, kan grunneieren ikke selge jaktkort. Naturvernloven har derfor regler om økonomisk erstatning til grunneiere som får en del av eiendommen sin fredet.

Når det gjelder naturreservater, skal grunneieren i prinsippet ha full erstatning uansett hvor stort eller lite tapet er. Det er imidlertid bare det som i juridisk språkbruk kalles "påregnelig bruk" som erstattes. At en grunneier ville ha kommet til å hogge i skogen sin dersom den ikke var blitt fredet, er i de fleste tilfeller "påregnelig". Derimot er det ikke sikkert at det er påregnelig at han ville ha kunnet selge hyttetomter. Dersom kommunen ikke ønsker å gi byggetillatelse til hytter i et område uansett, er salg av tomter ikke påregnelig, og grunneieren får da ikke erstatning for dette.

Grunneierne vil normalt ha behov for bistand fra advokat, og ofte også fra sakkyndige (for eksempel skogsakkyndige). Utgiftene til dette dekkes normalt av staten. Man forsøker alltid å komme til enighet om erstatningene gjennom forhandlinger. Dersom ikke dette lykkes, må saken avgjøres av domstolene gjennom et såkalt rettslig skjønn.

Forvaltning av verneområder

Arbeidet med verneområdene er ikke avsluttet selv om det er fattet et vernevedtak og erstatninger er utbetalt. Forvaltning av verneområder er en løpende oppgave. Grensemerking og skilting, skjøtsel, informasjonstiltak og oppsyn er viktige stikkord.

For de fleste verneområder i landet er det fylkesmennene som er forvaltningsmyndighet (etter hvert vil trolig flere og flere kommuner overta dette ansvaret). Fylkesmennene får hvert år øremerkede midler til arbeidet med verneområdene.

Grensemerking og skilting

Det er ikke nok at grensene for et verneområde er tegnet inn på et kart, grensene må også merkes i terrenget. Til dette brukes det først og fremst egne grensemerker. I tillegg merkes områdene med skilt som opplyser om hvilken type verneområde man

står overfor. Ofte benyttes det også underskilt som forteller om eventuelt ferdselsforbud, jaktforbud el. lign.

I en rekke verneområder er det satt ut informasjonstavler med kart, utdrag av vernebestemmelsene osv.

Skjøtsel

Man oppfatter gjerne verneområder som områder der naturen skal få gå sin gang uten menneskelige inngrep, men dette er ikke alltid helt riktig. I landskapsvernområdene er jord- og skogbruksvirksomhet vanligvis tillatt omtrent som før vernet. I flere verneområder, også reservater, er det aktuelt med spesielle skjøtselstiltak.

- Beiting

I mange av våtmarksreservatene finnes det strandenger som har blitt beitet av husdyr i lang tid. Ofte er beitingen den direkte årsaken til at området fortsatt er eng, og ikke har vokst igjen og blitt skog. Dette ser man dersom beitingen opphører, noe som skjedde en rekke steder på 1960- og 1970-tallet. Da sluttet mange bønder med husdyr. Til å begynne med så man ikke så stor forandring, men etter hvert ble engene "invadert" av storvokste plantearter som takrør og mjødukt. Disse artene tåler ikke intensiv beiting, men klarer å utkonkurrere andre engplanter når beitedyra forsvinner. Litt etter litt begynner busker og trær å frø seg inn, og til slutt kan beitemarka være omdannet til skog. Hele prosessen tar imidlertid mange tiår.

Strandengene har store verneverdier, og det er derfor viktig at ikke alle gror igjen. Mange arter er avhengig av at de fortsatt beites, både planter, fugl og enkelte sopper. I mange tilfeller samarbeider derfor forvaltningsmyndigheten med grunneierne om å få tilbake beitedyr der beitingen opphørte for mange år siden. Siden grunneierne som regel ikke lenger har dyr selv, må man samarbeide med andre bønder for å få tak i dette. I mange tilfeller gir forvaltningsmyndigheten økonomisk tilskudd til nye gjerder, ofte sammen med landbruksmyndighetene.

- Fjerning av gran

Et annet skjøtselstiltak er hogst av grantrær i edelløvs-kogsreservater. I flere av disse områdene ville grana sannsynligvis ha tatt over i løpet av en 100-årsperiode dersom utviklingen fikk løpe fritt. Man kan alltid diskutere om det er riktig å gripe inn i en naturlig utvikling på denne måten i et reservat. Et problem ved å la naturen gå sin gang i dette tilfellet, er at man i dag ikke har noen naturlig nydannelse av edelløvs-kog. I tidligere tider kunne dette skje for eksempel etter at barskog hadde brent eller var blitt felt i en storm. Slik fikk man ny edelløvs-kog som erstatning for den som var blitt utkonkurrert av grana et annet sted. I dag får man ikke noen slik erstatning dersom et edelløvs-kogsreservat skulle utvikle seg til et granskogsreservat, og vernemyndighetene velger derfor å hindre en slik utvikling.

- Innsjørestaurering

I grunne, næringsrike innsjøer skjer det en langsom gjengroing. Dette skyldes bl.a. at det hvert år produseres mer plantemateriale enn det som råtner opp. På den måten blir sjøen etter hvert både grunnere og mindre. I våre dager er denne prosessen ofte kraftig forsterket som følge av forurensning av kloakk og gjødselsstoffer fra landbruket. Mange sjøer er dessuten blitt senket for å tørrlegge ny dyrkingsjord, noe som også gir en raskere gjengroing enn det som er naturlig.

I Sverige er det gjennomført flere store

Fig. 3. Skjøtsel gjennom mudring i Arekilen 1992-94. Foto: Gunnar Bjør.

prosjekter der hensikten har vært å "restaurere" slike sjøer og hindre at de gror helt igjen. Av disse prosjektene er vel Hornborgasjøen best kjent. Tiltakene kan bestå i fjerning av siv, oppmudring, heving av vannstanden m.m.

I Norge har det ikke vært gjennomført tilsvarende prosjekter i så stor skala. Det første prosjektet av litt størrelse her til lands ble gjennomført i Arekilen på Hvaler i 1992-1994. Her ble tjernet utvidet med flere dekar, samtidig som dybden ble økt noe (det er viktig at sjøene ikke gjøres for dype, fordi de da blir mindre attraktive for fuglelivet). Det er flere reservater i Østfold der forvaltningsmyndigheten mener det er ønskelig med en restaurering, først og fremst Hæra og Gjølssjøen. Slike tiltak er imidlertid svært dyre, og i dagens økonomiske situasjon finnes det ikke midler til dette.

- Tilrettelegging

En helt annen type skjøtsel er tilrettelegging for besøkende. For at folk skal ha forståelse for arbeidet med å frede natur, bør det være muligheter for å oppleve verneområdene. Dette er vanligvis mulig uten noen spesiell tilrettelegging. Hvis man skal tilrettelegge, må det være en balansegang, slik at økt tilgjengelighet ikke går ut over verneverdiene.

Anlegging av nye eller rydding av gamle stier og (små) parkeringsplasser er typiske tilretteleggingstiltak. Bygging av fugletårn kan også nevnes. Det finnes nå fugletårn ved Kurefjorden, Øra og Gjølssjøen, mens det er planer om tårn ved Lysakermoa.

Dispensasjoner

Hvert år kommer det inn flere søknader om dispensasjon fra fredningsbestemmelsene. I fredningsbestemmelsene er det nærmere angitt hva som kan tillates, forvaltningsmyndigheten står altså ikke fritt til å gi dispensasjon til hva som helst. Det kan ikke gis tillatelse til virksomhet som setter verneverdiene i fare eller på annen måte uthuler fredningsbestemmelsene. Det er heller ikke slik at dersom fredningsbestemmelsene sier at det kan gis dispensasjon, så har en søker krav

på det. Men forskjellige søkere må behandles likt. Hvis person A har fått dispensasjon tidligere, må man ha en saklig grunn dersom man ønsker å nekte person B å gjøre det samme.

Oppsyn og overtredelser

I alle verneområdene er det et oppsyn. Fra og med 2003 er det Statens Naturoppsyn som har ansvaret for dette i Østfold. Det varierer mye hvor ofte verneområdene får besøk av oppsynsmannen. Det mest intensive oppsynet foregår i sjøfuglreservatene i perioden med ferdselsforbud, altså i hekketiden. Det er også her de fleste anmeldelsene forekommer.

Oppsynet skal naturligvis avdekke brudd på vernebestemmelsene, men skal også informere om hvilke bestemmelser som gjelder, bl.a. for å forebygge overtredelser. Ettersyn og reparasjon av grensemerker og skilter er også en viktig oppgave. Hærverk er dessverre ikke noe ukjent fenomen i verneområdene.

De siste årene har samarbeidet med politiet blitt betydelig bedre. Tidligere opplevde vernemyndighetene ikke så sjelden at overtredelser i verneområder ble relativt lavt prioritert av politiet, og anmeldelser ble ofte henlagt. Nå møtes politi og miljøvernmyndigheter jevnlig i et "miljøforum" og diskuterer aktuelle spørsmål. Bedre kontakt medvirker til at konkrete saker lettere tas tak i av politiet enn før. Flere ganger har politiet rykket ut og tatt tyvjegere i verneområder på forsk gjerning som følge av tips fra publikum. Også på oppsynssiden er det nå et visst samarbeid.

Mange av de overtredelsene som avdekkes er såpass små at de ikke blir anmeldt. Da reageres det vanligvis med en muntlig eller skriftlig advarsel. Enkelte typer overtredelser blir nesten alltid anmeldt, for eksempel ilandstigning i sjøfuglreservater i hekketiden og ulovlig jakt. Andre overtredelser som har medført anmeldelse, er hogst, pløying, kjøring m.m.

Straffen for overtredelser i verneområder er normalt bøter mellom 2.000 og 6.000 kr. De høyeste bøkene som har vært gitt i Østfold, er

20.000 kr. I forbindelse med ulovlig jakt risikerer man i tillegg at våpenet blir inndratt, noe som kan svi minst like mye som selve boten. I forbindelse med ulovlig hogst kan verdien av tømmeret bli inndratt. Loven gir også anledning til å bruke fengselsstraff, men da må overtredelsen være svært grov.

Kommuner overtar forvaltningsansvaret

I dag er det med få unntak fylkesmennene som er forvaltningsmyndighet for verneområdene. Miljøverndepartementet ønsker nå at flere og flere kommuner skal overta dette ansvaret. Alle kommuner med verneområder har derfor fått tilbud om dette. Hittil har to kommuner i Østfold sagt et foreløpig ja, nemlig Trøgstad og Aremark. Tilbudet til de andre kommunene blir opprettholdt, og mye tyder på at flere Østfold-kommuner etter hvert vil overta forvaltningsansvaret for "sine" verneområder.

Nye fredninger?

Arbeidet med å frede områder i Østfold er ikke slutført. Pr. i dag blir det arbeidet med to forskjellige planer som kan gi fylket flere verneområder:

1. Oslofjordverneplanen

Denne planen omfatter mange ulike naturtyper som edelløvskog, strandenger, dammer og sjøfuglkolonier. Verneplanen dekker kun kystnære områder, og er ment å skulle fange opp en del verneverdige lokaliteter som ikke har kommet med i tidligere verneplaner. Også utvidelse av en del eksisterende verneområder er aktuelt.

2. Nasjonalpark ytre Hvaler

Sjøområdet fra svenskegrensen til Søster rommer et meget variert og interessant naturmiljø under havflaten. Korallrev er noen av "attraksjonene". Også på øyene finnes det store verneverdier. Det arbeides nå med et forslag om opprettelse av en nasjonalpark i området.

Fig. 4. Verneområder i Østfold, per 2002.

Verneområder i Østfold (pr 2002)

br - barskogsreservat er - edelløvkogsreservat mr - myrreservat
 sr - sjøfuglreservat vr - våtmarksreservat blr - barlindreservat
 nm - naturminne lv – landskapsvernområde

NR.	NAVN	TYPE	AREAL (daa)	KOMMUNE
1	Heia	sr	674	Hvaler
2	Møren	sr	158	Hvaler
3	Hvaler prestegårdsskog	br	286	Hvaler
4	Arekilen	er/vr	431	Hvaler
5	Akerøya	sr	1882	Hvaler
6	Søndre Søster	sr	194	Fredrikstad
7	Stensdalen	er	19	Hvaler
8	Ilemyr	mr	124	Hvaler
9	Lerdalen	br	203	Hvaler
10	Hansemakerkilen	vr	251	Sarpsborg
11	Jørstadmyra	mr	303	Sarpsborg
12	Skjebergkilen	vr	366	Sarpsborg
13	Thorsøma	vr	458	Fredrikstad
14	Øra	vr	15492	Fredrikstad
15	Goenvad	vr	1068	Fredrikstad
16	Fuglevikbukta	vr	360	Fredrikstad
17	Søndre Missingen	sr	403	Fredrikstad
18	Langskjær	sr	57	Fredrikstad
19	Mærrapanna	blr	96	Fredrikstad
20	Enghaugberget	br	18	Fredrikstad
21	Apalviken	er	60	Fredrikstad
22	Kjennetjern	vr	91	Fredrikstad
23	Skårakilen	vr	375	Fredrikstad
24	Stordamsmyra	mr	191	Fredrikstad
25	Vestvannet	vr	1237	Sarpsborg
26	Valbrekke	lv	133	Sarpsborg
27	Ågårdselva	br	147	Sarpsborg
28	Solgårdhavna	er	29	Sarpsborg
29	Skinnerflo	vr	1764	Råde/Sarpsborg/Fredrikstad
30	Kråkstadfjorden	vr	744	Råde
31	Steinene	sr	80	Fredrikstad
32	Søndre Sletter	sr	192	Råde
33	Vesle Sletter	sr	115	Råde
34	Eldøya-Sletter	lv	12246	Råde/Rygge
35	Eldøya	sr	270	Rygge
36	Kurefjorden	vr	3804	Råde/Rygge
37	Moskjæra	vr	983	Råde

NR.	NAVN	TYPE	AREAL (daa)	KOMMUNE
38	Vardåsen	br	821	Rygge
39	Kajalunden	er	37	Rygge
40	Telemarkslunden	nm	21	Rygge
41	Bogslunden	er	58	Rygge
42	Vestre Vansjø	vr	3282	Rygge/Moss
43	Rødsåsen	br	316	Moss
44	Søndre Jeløy	lv	4068	Moss
45	Refsnes	er	83	Moss
46	Rambergbukta	vr	372	Moss
47	Eggholmen	sr	22	Moss
48	Ishavet	mr	194	Vestby/Moss
49	Stenerudmyra	mr	680	Hobøl/Spydeberg
50	Storesand	vr	1323	Skiptvet/Rakkestad
51	Lysakermoa	vr	1603	Eidsberg
52	Lekum	er	20	Eidsberg
53	Sletner	br	511	Eidsberg
54	Berg	br	625	Eidsberg
55	Åsermarka	br	385	Askim/Trøgstad
56	Gulltjernmosen	mr	737	Spydeberg/Enebakk
57	Strønes	er	74	Trøgstad
58	Kallakmosen	mr	765	Trøgstad/Aurskog-Høland
59	Hæra	vr	925	Trøgstad
60	Langrasta	mr	148	Marker
61	Kisselbergmosen	mr	727	Marker
62	Bleiken	mr	452	Rømskog
63	Hølvannet	vr	2138	Rømskog/Aurskog-Høland
64	Spernesmosen	mr	181	Marker
65	Storelimosen	mr	293	Marker
66	Bøensmosen/Berbymosen	mr	848	Rakkestad
67	Hiesten	br	833	Rakkestad
68	Svenken	mr	360	Rakkestad
69	Gjølsjøen	vr	1198	Marker
70	Bredmosen	mr	660	Marker
71	Tjøstøl	br	3923	Aremark
72	Vestfjella	br	5695	Aremark/Halden
73	Langmyra	mr	347	Halden
74	Brattås	br	4903	Halden
75	Lundsneset	br	22363	Aremark/Halden
76	Tranemosen	mr	574	Halden
77	Folkå	er	84	Halden
78	Rahaugen	nm	73	Halden
79	Rokke	lv	4040	Halden